

תקציר תזה לתואר מוסמך בלימודי תרבות
על החורבות: דימוי החורבה הפלסטינית בקולנוע הישראלי בסוף שנות השבעים
מאת דניאל שוורץ

מרבית היישובים הפלסטינים שנכבשו ב-1948 נהרסו לחלוטין או באופן חלקי עד אמצע 1949, לרוב לאחר שנסתיים כיבושם. פעולות ההרס נמשכו והוגברו בשנות החמישים והששים במטרה למחות מהשטח כל זכר לבעיית הפליטים ולנישולם. על אף ההריסה המכוונת הותירו מרבית הכפרים זכר כלשהו בנוף בדמות עיי חורבות, שרידי קירות או מבנים. המפגש המוחשי והיום-יומי של ישראלים וישראליות עם שרידים אלו מתווך סמלית באמצעים שונים כגון שמות האתרים, אופן סימונם במפה, שילוטם, תפיסתם במסורות וסיפורים בעל-פה. טקסטים אלו מאופיינים בהתעלמות מן ההיסטוריה הפלסטינית של הכפרים, כיבושם והתרוקנותם. שיח זה צובע את חורבות הכפרים והשכונות בבורות מכוונת, המחסירה מהם את "נכבאיותם" ומשלימה את הריסתם הפיסית בטשטוש זכרם ומשמעותם. התזה עוסקת בנוכחותם של שרידי המבנים הפלסטינים בקולנוע הישראלי, מתוך הנחה כי הייצוג הקולנועי מתפקד כחלק מהמערך התרבותי שאוזכר ואשר מכונן גם את האופן שבו נראות החורבות ה"אמתיות". אי לכך יובן הקולנוע הישראלי כרכיב במערכת שיחנית המאפשרת לישראלים וישראליות לראות את עקבות הנכבה מבלי לראותן, או ליתר דיוק, לא לראותן ככאלה. ניסוח אופני ההופעה והנראות של חורבות הכפרים הפלסטינים המרוקנים במרחב הדימויים של הקולנוע הישראלי יאפשר להתחקות אחר משטרי הראייה המסדירים את נוכחותם ומשמעותם, להסיר את לוט ה"טבעיות" שבו מצטעפות חורבות הכפרים ולראותן כעקבות של אסון. ממחקרים קודמים שנעשו בתחום עולה כי הקולנוע הישראלי העלילתי נמנע מהעיסוק בסוגיית הנכבה מחשש לגעת במה שנתפס במחקר בתור "טאבו לאומי". על דרך ההיפוך מוצגת בהקשר זה פרשת עיכוב הקרנתו של סרט הטלוויזיה **חרבת חזעה** בבימויו של רם לוי, בשנת 1978, והדיון הציבורי הסוער אשר התעורר בעקבותיה. המתח שנוצר סביב הקרנת **חרבת חזעה** נקשר לחילופי השלטון אשר התרחשו בין ההחלטה להפיק את הסרט לבין סיום הפקתו. הסרט מזוהה עם גל הקולנוע הביקורתי-פוליטי בקולנוע הישראלי, שנוצר על רקע היחלשות ההגמוניה של השמאל הציוני במהלך שנות השבעים, ששיאה במהפך הפוליטי של 1977. התגבשותה של זהות "אופוזיציונית" חדשה בשמאל הציוני, כתגובה להתחזקות הימין וכיבוש השטחים, מוצאת את ביטויה בקולנוע הביקורתי-פוליטי המבקר את ההיסטוריוגרפיה והאידיאולוגיה הציונית.

מסע אלונקות (נאמן, 1977) ו**רובה חוליות** (מושנזון, 1979), אשר נבחנו בתזה בהרחבה, הם מן הראשונים והבולטים שבסרטי הקולנוע הביקורתי. בניגוד ל**חרבת חזעה**, סרטים אלו לא מבקרים את ההיסטוריוגרפיה הציונית ואינם דנים בצורה מפורשת ביחסה של הציונות לפלסטינים. עם זאת, החורבה הפלסטינית משמשת בשני הסרטים כאמצעי חזותי-קולנועי בביקורת על הציונות וערכיה: ביקורת על רעיון ההקרבה העצמית למען הקולקטיב בסרט **מסע אלונקות** וביקורת על יחסה של הציונות לקרבנות השואה בסרט **רובה חוליות**. שני הסרטים עוסקים באורח ביקורתי במיליטריזם הישראלי ובתפקידה המנרמל של החבורה הגברית בהבניית הסובייקט הלאומי. עמדתם הביקורתית באה לידי ביטוי בדחייה של אידיאל הגבריות הכוחני של "היהודי החדש" לטובת "היהודי הישן",

הנתפס כמסמן עמדה של קורבנות ומוסר אוניברסאליים. ביקורות ומחקרים על אודות סרטים אלו היטיבו לנסח מגמה ביקורתית זו, אולם לא עמדו על זיקתה לדימוי החורבה הפלסטינית, המסמנת בסרטים אלו עמדה המנוגדת לגבריות הנורמטיבית. כלומר, החורבות הפלסטיניות אינן משמשות בהם עקבה להרס המרחב הפלסטיני, אלא מסמן לקונפליקט גבריות פנים ציוני. סרטים אלו אינם סרטים "על הנכבה": הם אינם מציגים שחזור היסטורי של עלילת הגירוש וההרס ואינם מזכירים אותה. עם זאת, באמצעות ההתמקדות בנוכחות עקבות הנכבה בדימוי הקולנועי ניתן להמשיג דינמיקה תרבותית המערערת על הניגוד בין נוכחות-התמודדות להתעלמות-מחיקה של הנכבה, ולאפיין עוד אחת מהאסטרטגיות שבהן מאייכת ומכילה התרבות החזותית הישראלית את צלקות האסון. את מה שנתפס לרוב כטאבו נכון לפיכך לראות כמודוס של נוכחות וידע, המיוצר בטקסטים תרבותיים ובטקסטים התיאורטיים המדובבים אותם. במרווח שבין המסמן למשמעותו מאבדות עקבות הנכבה את הזיקה להיסטוריה של היווצרותן והופכות לדימוי מיתי: תוצר של היסטוריה אנושית, המפנה במסגרת מסורת תרבותית רבת רבדים למשמעויות אחרות, המסתירות בתורן היסטוריה זו. מבחינה זו מהווה הקולנוע הישראלי אתר נוסף של "ייהוד", ניכוס ודחיקה סמלית של שרידי הנכבה, וזאת באמצעות הענקת משמעות יהודית-ציונית לחורבות והפיכתן למסמן באיקונוגרפיה הקולנועית הישראלית.

אפקט זה נובע מייחודיותו של המסמן הקולנועי הבדיוני-ריאליסטי, העושה שימוש באובייקט "אמיתי" כמקור בתהליך ההפקה הקולנועית. כלומר, בניגוד למדיומים "ריאליסטיים" אחרים דוגמת הספרות, בקולנוע הריאליסטי נתפס גם המסמן עצמו - ולא רק המסומן - כ"מציאותי". ז'אן לוק קארייר טובע בהקשר זה את מושג ה"הדמיה": הצגת מציאות (למשל, אתר צילומים) ובדיה (העלילה המבויתת בו) בכפיפה אחת. בתהליך זה נסחפות לדבריו פיסות מציאות ברשת הבדיון ומאבדות את ממשותן. החורבות הפלסטיניות משמשות בסרטים שאני בוחנת כיסודות שכאלה - כדמויות המשחקות "בתפקיד עצמן" בסיפור שאינו הסיפור שלהן.

המחקר נכתב כתזה בחוג ללימודי תרבות באוניברסיטה העברית, ירושלים, בהנחיית ד"ר לואיז בית לחם וד"ר טלי זילברשטיין.